

Repliker och kommentarer*

CHRISTIAN NILSSON

Löneutjämnings mekanismer

I Jonsson—Sivens (J—S) artikel "Löneutjämnings mekanismer" (ED 7/84) ges en ingående beskrivning av den snabba löneutjämning som under 70-talet skett, såväl bland kollektivanställda som bland tjänstemän, på den svenska arbetsmarknaden. I artikeln analyseras också statistiskt orsakerna till den minskade lönespridningen bland de kollektivanställda utifrån ett datamaterial avseende verkstadsindustrins avtalsområde. Artikeln avslutas med en diskussion om löneutjämnings samhällsekonomiska konsekvenser. Min avsikt är att här ge några kommentarer till orsaksanalysen.

Lönespridningens utveckling över tiden kan antas påverkas både av kollektivavtalens utformning och av marknadens inflytande via löneglidningen. J—S:s statistiska analys indikerar att det föreligger ett starkt, negativt, samband mellan de avtalsmässiga löneökningarna och lönespridningen. Den statistiska analysen ger däremot inte något stöd för hypotesen att löneglidningen skulle motverka löneutjämnigen.

Fil dr CHRISTIAN NILSSON är forskarassistent i nationalekonomi vid Uppsala universitet.

Den del av avtalskonstruktionen som enligt J—S ger den bästa förklaringen till lönespridningens förändring över tiden är lägstlönehöjningarna i verkstadsavtalen. Dessa kan förklara i stort sett hela den faktiska löneutjämnigen (84 procent).

En höjning av lägstlönerna har enligt J—S också indirekta effekter via tillämpningsförhandlingarna. De löneökningar utöver de avtalsmässiga som blir ett resultat av dessa förhandlingar är nämligen, trots att de räknas som löneglidning, inte ett renodlat marknadsmässigt fenomen. Detta kan i sin tur förklara varför löneglidningen, som den mäts enligt lönestatistiken, i den statistiska analysen snarare tycks understödja de avtalsmässiga utjämningsambitionerna än motverka dessa.

Nu kan man emellertid fråga varför J—S har valt att ta verkstadsavtalen och inte det centrala avtalet mellan LO och SAF som avstamp för sin statistiska analys av orsakerna till den registrerade löneutjämnigen. Enligt min uppfattning är deras slutsats att höjningarna av verkstadsavtalens lägstlöner varit den viktigaste förklaringen till löneutjämnigen felaktig. Resultaten av mina studier tyder snarare på att det är de centrala avtalens låglönesatsningar som verkat pådrivande i löneutjämnigen, medan verkstadsavtalens lägstlöner

* I denna avdelning valkomnas kommentarer till tidigare bidrag samt korta inlägg med ekonomisk-politisk anknytning.

och marknaden samverkat i motsatt riktning. För att underbygga min tes skall jag nedan dels beskriva avtalens konstruktion, dels redovisa några resultat vad gäller den faktiska löneutjämningen och löneutjämningsambitionerna enligt avtalen avseende utjämningen mellan olika ålderskategorier kollektivanställda i verkstadsindustrin.¹

Avtalens konstruktion

Den institutionella ramen kring lönebildningen i Sverige har två nivåer: centrala avtal samt kollektivavtal för enskilda avtalsområden. Den avtalade löneökningen enligt de centrala överenskommelserna mellan LO och SAF kan uppspaltas på tre komponenter: generella löneökningar, låglönesatsningar och förtjänstutvecklingsgarantier. Det generella påslaget anges i procenttal eller örestal. Genom att lägga ut det generella påslaget i örestal uppnås en viss löneutjämningsseffekt. Från och med 1960 års avtal har de generella påslagen, när utrymme för sådana medgivits, uttryckts i örestal.

Låglönesatsningarna har sedan 1969 varit uppbyggda utifrån en given modell, där de avtalsslutande parterna styr inriktningen av utjämningssträvandena med hjälp av tre handlingsparametrar. Den s k *beräkningsgränsen för låglöne-tillägget*, vilken definierar innebörden i begreppet lågavlönad, anges i procent av genomsnittslönen för industriarbetare.² Beräkningsgränsen har successivt justerats upp. År 1969 motsvarande den 96 procent av genomsnittslönen medan den 1981 och 1982 hade satts till 200 procent (*tabell 1*). Genom att flytta upp beräkningsgränsen erhålls en utjämningsseffekt över en större del av löneskalan. Höjningen av beräkningsgränsen från 96 procent 1969 till 200 procent 1981 speglar hur LO:s utjämningsambition vidgats från att omfatta enbart LO-kollektivet till att omfatta hela arbetsmarknaden.³

För samtliga vuxna arbetare med ett löneläge under beräkningsgränsen räknas fram ett bidrag till en s k låglönepott. Bidragets storlek bestäms av den

s k *utfyllnadsandelen*, vilken anger hur stor del av differensen mellan individens faktiska lön och beräkningsgränsen som skall tillföras låglönepotten.⁴ Utfyllnadsandelen var 1969 50 procent, och har därefter successivt sänkts (se *tabell 1*). Storleken på låglönepotten begränsas uppåt av ett *tak*, uttryckt som maximalt genomsnittligt låglönepåslag i öre per timme vid företaget eller inom avtalsområdet. Takets höjd har som framgår av *tabell 1* varierat mellan 45 och 100 öre.

De centrala överenskommelserna mellan LO och SAF har karaktären av kollektivavtal. Arbetsgivarparten är i förbundsförhandlingarna följaktligen inte skyldig att höja lönerna utöver den ram som det centrala avtalet anger. "Från förbundsparternas ståndpunkt är den centrala överenskommelsen att betrakta som ett 'normallöneavtal'. Regleringen genom en central överenskommelse åsyftar att bestämma de kostnadsramar inom vilka förbundsparterna har handlingsfrihet, i den mån inte direkta föreskrifter lämnats i den centrala överenskommelsen."⁵ Det händer dock inte sällan att LO och SAF har tvingats godkänna förbundsutgåvor som avviker från den centrala utgåvans ram.

De centrala utgåvorna ger förbundsparterna stort utrymme att fördela den tillgängliga potten. Friheten är dock begränsad genom s k *stupstocksregler* i avtalen, och den ena parten i förbundsförhandlingarna kan alltid kräva fördelning efter *stupstocksregeln*.

Friheten att på förbundsplanet fördela utrymmet har också utnyttjats i prak-

¹ Min diskussion är hämtad från Nilsson [1984].

² Det statistiska underlaget utgörs vanligtvis av 2:a kvartalslönerna det föregående året enligt LO-SAF:s gemensamma lönestatistik.

³ Jämfor LO [1981] s 78 f.

⁴ Låglöneavtalen gäller ej minderåriga. "Med minderårig arbetare avses den som enligt gällande regler eller praxis inom respektive avtalsområde är att anse som minderårig. Saknas regel eller praxis, avses med minderårig person som icke fyllt 18 år." LO [1983] s 12 (1957 års centrala utgåvare).

⁵ Victorin [1973] s 88.

Tabell 1 Metoden att beräkna låglönepotten för avtalsområden med individuella löneuppgifter. (Enligt LO-SAF-avtalen 1969-1983.)

	Beräkningsgräns för låglönstillägget i procent av genomsnittet för industriarbetarnas förtjänst	Utfyllnadsandel i procent	Tak för låglönstillägget i öre per timme	Beräkningsbas
1969	96	50	45	avtalsområde
1970	—	—	—	—
1971	100	25	45	företag
1972	100	25	45	"
1973	—	—	—	—
1974	100	25	50	företag
1975	110	15	90	arbetsplats
1976	110	15	90	"
1977	115	10	55	"
1978	100	10	40	"
1979	115	10	50	"
1980	140	4,5	85	"
1981	200	3	100	"
1982	200	2,3	95	"
1983	140	2,8*	—	"

* Därtill erhöles 30 ore per timme för timfortjänster upp till och med 45 kr (motsvarande 116 procent av det genomsnittliga löneläget).

Källa: LO [1983] *De centrala överenskommelserna mellan LO och SAF 1952-1983*.

tiken och metoden att lägga ut låglönepotten har skilt sig mellan olika avtalsområden. I förbundsutgångspunkterna 1971 lades inom vissa avtalsområden låglönepotten ut som ett generellt örespåslag, en annan metod var att höja avtalens minimilöner och en tredje att låta låglönepotten fördelas lokalt på varje företag genom företagsvisa förhandlingar.⁶

Det är följaktligen möjligt att de fördelningsambitioner som finns på centralt fackligt håll och som kodifieras i de centrala utgångspunkterna mellan LO och SAF urholkas i förbundsutgångspunkterna.

Den faktiska löneutjämnningen och den avtalsmässiga

Verkstadsavtalet är vad gäller timlönerna ett minimilöneavtal. Minimilönerna behöver dock ej överensstämma med faktiskt utbetalda löner; i verkstadsav-

talet har nämligen förutsatts att ackordslön är den vanligaste löneformen och för de arbetare som under avlösningsperioden ej kunnat beredas ackordarbete har därför utöver minimilönen också utgått en s k ackordskompensation vad som benämns lägsta tidlön. Verkstadsavtalets minimilöner utgör en grundlön per timme och tillägg erhålls för t ex nit och skicklighet.

I vilken omfattning har då den frihet som finns på förbundsplanet att fördela de potter som det centrala avtalet gett utnyttjats av Verkstadsföreningen och Metall, eller med andra ord, innebär verkstadsavtalets minimilöner något avsteg från den centralt fastlagda utjämningsstrategin? För att besvara denna fråga måste vi först klara ut vilken koppling som finns mellan det centrala avtalet och verkstadsavtalet.

⁶ Victorin [1973] s 89-90.

Tabell 2 Utjämningsambitionerna i det centrala avtalet respektive verkstadsavtalet samt den faktiska löneutjämnningen för arbetare inom verkstadsindustrin 1970—1982. Årsgenomsnitt i procentenheter.

Man	Ambition centrala avtalet	Ambition verkstadsavtalet	Utfall
18—19 år i förh till 25—54 år	1.4	0.4	0.3
20—24 år i förh till 25—54 år	0.4	0.0	0.1
<i>Kvinnor</i>			
18—19 år i förh till 25—54 år	1.5	0.5	0.2
20—24 år i förh till 25—54 år	0.5	0.0	0.0

Källor: Egna beräkningar utifrån verkstadsindustrins lönestatistik (primär material).

Tabell 3 Ingångslönen för vuxna arbetare uttryckt i procent av lönen för yrkesarbetare med minst 6 år i yrket enligt verkstadsavtalets minimilöner.

1955	1960	1965	1970	1975	1980	1983
89	89	90	90	88	89	89

Anm: Verkstadsavtalets vuxengräns ändrades 1957 från 20 till 19 år och 1971 från 19 till 18 år.

Källa: Verkstadsavtalet resp år.

Den centrala uppgörelsen ger parterna i förbundsförhandlingarna rätt att höja avtalslönerna (minimilönerna) med ett tal som motsvarar den centrala överenskommelsen. I höjningstalet skall ingå den generella höjningen, förtjänstutvecklingsgarantin och den genomsnittliga låglönepotten för avtalsområdet.

Beräkningen av den företagsvisa utjämningspotten (låglönepotten) skall enligt verkstadsavtalet ske enligt de principer som anges i de centrala uppgörelserna. Fördelningen av potten vid de enskilda verkstäderna skall sedan ske genom lokala överenskommelser mellan företag och fack, innan fördelningen sker skall dock potten minskas med det belopp som motsvarar genomslaget av de ny minimilönerna.⁷

För 70-talet kan, som framgår av *tabell 2*, för verkstadsindustrin konstateras en betydande differens mellan LO:s fördelningspolitiska målsättning och den faktiska löneutjämnningen. Förklaringen till denna differens kan vara dels att ambitionerna som de kommer till uttryck i de centrala avtalen halkats ur i de därpå följande förbundsförhandlingarna, dels att en marknadsbetingad löneglidning tagit tillbaka en betydande del av vad avtalet gett.

Denna avvikelser mellan verkstadsavtalet och det centrala avtalet behöver inte bero på att man på förbundsplanet är mindre intresserad av utjämning än på det centrala, utan kan vara en följd av att de centrala avtalens fördelningsambitioner i främsta rummet avser en utjämning mellan individer inom företaget, medan verkstadsavtalet i första hand är inriktat på rättvisa mellan olika företag för givna kategorier. "En fråga som i hög grad förefaller ha skapat problem för parterna på förbundsplanet är låglönekonstruktionens inverkan på lönedifferentieringen, särskilt i de fall då någon form av systematisk arbetsvärdering tillämpas."⁸ Verkstadsavtalets minimilöner visar, som framgår av *tabell 3*, påtagligt stabila lönerelationer över tiden mellan olika kategorier anställda.

Referenser

- Jonsson, L. och Siven, C.-H., [1984], "Löneutjämnningens mekanismer", *Ekonomisk Debatt*, årg. 12 nr 1
 LO [1971], "Lönepolitik", Rapport till LO-kongressen 1971.
 LO [1981], *Lönepolitik för 80-talet*, Rapport till LO-kongressen 1981.
 LO [1983], *De centrala överenskommelserna mellan LO och SAF 1952—1983*.
 Nilsson, C., [1984], "Lönnsdannelsen i Sverige", i *Forskning om lönsdannelsen i de nordiska länderna*, Nordiskt Ökoniskt Forskningsråd (stencil).
Verkstadsavtalet olika år.
 Victorin, A., [1973], *Lönenormering genom kollektivavtal* (Stockholm: Allmänna förlaget).

⁷ Se exempelvis Verkstadsavtalet, 1979, s 65.

⁸ Victorin [1973], s 91.